

Список літератури:

1. Hart, R. (2020), "Positive psychology", Taylor & Francis Group, p. 200
2. Lyubomirsky, S. (2007), "The how of happiness: a scientific approach to getting the life you want", Penguin Audio, p. 366
3. Seligman, M. (2018), "PERMA and the building blocks of well-being", The Journal of Positive Psychology, vol. 13, no. 4. pp. 333 – 335, available at: <https://doi.org/10.1080/17439760.2018.1437466>.
4. Аргайл М. Психология счастья / М. Аргайл. – СПб.: Питер. – 2003. – С. 271
5. Мэй Р. Сила и невинность / Р. Мэй. – М.: Смысл. – 2001. – С. 319
6. Титаренко Т. М. Щастя, здоров'я, благополуччя: досягнення недосяжного / Т. М. Титаренко та ін. // Ракурси психологічного благополуччя особистості: збірник тез доповідей 19 всеукраїнського науково-практичного семінару, 9 червня 2017 р. – Ніжин. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. – 2017

References:

1. Hart, R. (2020), "Positive psychology", Taylor & Francis Group, p. 200
2. Lyubomirsky, S. (2007), "The how of happiness: a scientific approach to getting the life you want", Penguin Audio, p. 366
3. Seligman, M. (2018), "PERMA and the building blocks of well-being", The Journal of Positive Psychology, vol. 13, no. 4. pp. 333 – 335, available at: <https://doi.org/10.1080/17439760.2018.1437466>.
4. Argajl, M. (2003), "The psychology of happiness", SPb.: Piter, p. 271
5. Mejl, R. (2001), "Power and innocence", M.: Smysl, p. 319
6. Tytarenko, T. M. (2017), "Happiness, health, well-being: achieving the unattainable", Perspectives of psychological well-being of the individual: collection of abstracts of the 19th All-Ukrainian scientific and practical seminar, June 9, 2017, Nizhyn. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2022

Роксолана Сірко

доктор психологічних наук, доцент, начальник кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності; Львів, Україна

ORCID: 0000-0002-9398-6272

E-mail: r.sirko@i.ua

Володимир Слободяник

кандидат психологічних наук, доцент, начальник інституту післядипломної освіти Львівського державного університету безпеки життєдіяльності; Львів, Україна

ORCID: 0000-0001-6533-3453

E-mail: slobodyanyk2014@gmail.com

**АРХЕТИПІЧНИЙ ОБРАЗ ВІДЬМИ У ЖІНОЧИХ ІНІЦІАЦІЙНИХ СЮЖЕТАХ
КАЗКОТЕРАПІЇ**

Анотація: стаття присвячена психологічному аналізу образу відьми у жіночих ініціативних сюжетах казкотерапії. Виявлено, що у сучасній культурі різних народів світу існують жіночі образи, які мають схожість як у назві, так і у своїх психологічних характеристиках, основними функціями яких є берегині домашнього вогнища та опіка над дітьми. Етимологічний та лексичний аналіз образів відьми, баби Яги, чаклунки, знахарки, ворожки, жриці показав амбівалентне трактування: з одного боку – це мудра жінка, що відає та володіє потаємними знаннями, має надприродні здібності, лікує, вміє передбачити майбутнє; з другого боку – це зла карга, що приносить біди, ворог, вміє наврочити та зачаклувати. Вивчено як психоаналітична інтерпретація вказує на прояв Архетипів Великої Матері та Дикої Жінки при сприйнятті цих персонажів психікою людини. Визначено три психологічні етапи жіночих ініціативних сюжетів казкотерапії – вихід із зони комфорту, пошук союзників, випробування, психотерапевтичне переосмислення яких дає змогу набуті нові поведінкові паттерни подолання стресових ситуацій.

Ключові слова: казкотерапія, архетипічний образ, відьма, баба Яга, дика жінка, архетип Великої Матері.

Roksolana Sirko

Doctor of psychological sciences, associate professor, head of the department of applied psychology and pedagogy, Lviv State University of Life Safety; Lviv, Ukraine

E-mail: r.sirko@i.ua

Volodymyr Slobodyanyk

Candidate of psychological sciences, associate professor, head of the institute of postgraduate education, Lviv State University of Life Safety; Lviv, Ukraine

E-mail: slobodyanyk2014 @ gmail .com

**THE ARCHETYPICAL IMAGE OF THE WITCH IN WOMEN'S INITIATIVE
PLOTS OF STORY THERAPY**

Abstract: the article is devoted to the psychological analysis of the image of the witch in women's initiation stories of fairy-tale therapy. It was revealed that in the modern culture of various peoples of the world there are female images that are similar both in name and in their psychological characteristics, the main functions of which are keeping the hearth and taking care of children. The etymological and lexical analysis of the images of the witch, grandmother Yaga, sorceress, healer, fortune teller, priestess showed an ambivalent interpretation: on the one hand, she is a wise woman who gives and possesses secret knowledge, has supernatural abilities, heals, can predict the future; on the other hand, it is an evil hag that brings trouble, an enemy, knows how to taunt and cast a spell. The article studies how the psychoanalytic interpretation indicates the manifestation of the Archetypes of the Great Mother and the Wild Woman when these characters are perceived in the human psyche. In our opinion, it is possible to define three psychological stages of women's initiation stories of fairy-tale therapy - exit from the comfort zone, search for allies, tests, psychotherapeutic rethinking of which it is possible to acquire new behavioral patterns for overcoming stressful situations.

Key words: fairy-tale therapy, archetypal image, witch, Baba Yaga, wild woman, archetype of the Great Mother.

Roksolana Sirko, Volodymyr Slobodyanyk

An extended abstract of the paper on subject of:

“The archetypal image of the witch in women's initiative plots of story therapy”

Problem setting. *In the modern culture of various peoples of the world, there are female images that are similar both in name and in their psychological characteristics: the witches Black Annis and Greentooth Jenny (England), the witch Beffana (Italy), Frau Holle (Germany), Wild Woman (Hutsulshchyna), Baba Yaga (Russia), Zolota Baba (Altai), Baba Roga (Croatia), Baba Zima (Bosnia), Baba Ruga (Montenegro), Baba Pektra (Austria, Bavaria), Baba Jedza (Poland), Jerzy Baba (Czech Republic), she-wolf (Mexico). The main functions of these characters are the keepers of the home hearth and the guardianship of children, because they are the ones who kidnap naughty children, and the polite ones are rewarded. In Ukrainian culture, female images of witches, hawks, and sorceress are widely used by writers and poets: in M. Vovchok's work “Chary”, T. Shevchenko's poem “The Witch”, L. Ukrainka's extravaganza drama “Forest*

Song”, L. Borovykovsky's ballad “Charivnytsia”, novels by M. Gogol “The Night before Christmas”, H. Kvitka-Osnovyanenko “The Konotop Witch”, short stories – M. Kotsyubinsky “The Witch”, H. Khotkevich “The Devil”. Why are these images so persistent in the history of mankind that myths, legends, and fairy tales are told about them from generation to generation, they scare children with them, and they are turned to for help in difficult times?

Recent research and publication analysis. *The modern scientific community investigates the mythological origins of the archetypal image of the witch and cites them: either from various pagan goddesses of death and mistresses of the underworld, or from the wives of the main gods who are patrons of marriage, the hearth, and women's crafts. Psychoanalysts study the manifestation of the Archetypes of the Great Mother and the Wild Woman in the*

perception of these characters in the human psyche (S. Bickheuser-Oery, K. P. Estes, T. Zinkevich-Yevstigneeva, E. Ulanova, B. Ulanov), the interaction of archetypal images of mother and daughter (Kerenyi K. Yelevsin), the transformation of heroes (J. Campbell), psychological aspects of the Ukrainian ethnocultural model (V. Kuevda), manifestation of the witch archetype in Ukrainian literature (V. Kmet).

Paper objective. *The purpose of the article is to generalize scientific ideas about the influence of archetypal images of witches on human behavior and their use in women's initiation stories of fairy-tale therapy.*

Paper main body. *The etymological dictionary of the Ukrainian language under the editorship of O.S. Melnychuk explains the word "witch" from the Proto-Slavic "védati" – to give, to know; in the etymological dictionary of M. Fasmer, the word "witch doctor" comes from the Slavic "znakha", which was originally used in the sense of "as one who knows", and then it was already interpreted as "connoisseur" – a sorcerer, that is, these words are not fundamentally had a negative meaning, and, on the contrary, were perceived positively and denoted a knowledgeable person. There is another interesting version about the origin of the word "witch" from the Old Slavic "witch" as a word combination from "vrъdati" – to know, to give and "ma" – mother, that is, "mother who has knowledge". Separately, it is necessary to note the etymology of such a character of folklore as Ukrainian and Russian and "Baba Yaga", which is based on words with the root "yaz", "jez-" with a negative tone: Serbian "jeza" – horror; Bulgarian "enza" – wound, disease; Russian "ulcer" – ulcer; Polish "jędza" – witch. So, the lexical meaning of the word "witch" conceptually reflects directly opposite tendencies in the perception of this image in human consciousness. Yes, on the one hand, this is a knowledgeable woman who helps; an alluring charmer; healer; a seer who foresees the future; on the other hand, it is*

an evil sorceress who can deceive; fortune teller who deceives; an old hag that harms and causes trouble.

According to Jungian psychology, the archetype of the Great Mother has a creative and destructive function, i.e., again, ambivalence, where on the one hand it is creativity, fertility, care for children and the family, and on the other hand it is unrestrained power, aggression, destructive rage. In folklore, the archetype of the Great Mother appears in fairy tales about the heroine's initiation in the form of a stepmother or a witch. In many fairy tales, the main character does not have a mother: she is either not mentioned or dies, but the stepmother is often present, and she is depicted as an evil witch and sorceress. The main character goes through the ordeal of hard work, which, according to V. Balushka, is evidence of girls' initiation rituals – learning women's work – cooking, spinning, cleaning. At the same time, the stepmother wants to destroy the stepdaughter, so that she does not overshadow the beauty and kindness of the stepmother's daughters, but, surprisingly, the girl survives, and the very children whom the stepmother protects remain in the losers. This symbolically depicts the importance for a woman to let her child go in time, that is, to stop being a caring "forgiving mother" and to become at some point a "punishing stepmother" in order to teach the child to survive in the harsh conditions of life.

The expulsion of the child into the forest is also symbolic, which figuratively indicates an adult life full of dangers, it is a kind of social isolation, when the heroine must learn to make decisions on her own. That is, fairy tales show that the symbiotic relationship and despotic love of parents for children indicates a subconscious desire for "possession", control and dominance, which is why the girl needs the aforementioned social isolation for her further development.

Let's consider the archetypal initiation plots of an age crisis, that is, a crisis where the main task is the transition to

other age-related models of behavior, growing up. In most cases, women's initiation tales are connected with survival and learning from witches, grandmother Yaga, sorceresses (Ukrainian fairy tale "Maryka and Baba Witch", English – "Stara Karga", Russian fairy tales – "Baba Yaga" and "Vasilyna the Beautiful", German – "Ms. Metelitsa" and "Frau Truda"), or with survival in difficult changed circumstances, poverty (French fairy tales – "Donkey Skin" and "Cinderella" by Sh. Perrault, English – "Reed Hat", German – "Snow White" by the Brothers Grimm).

In our opinion, several stages can be deduced from the fairy tales about the initiation of the main character. The first is "exiting the comfort zone", where something happens to the heroine, her life changes, while this exit, on the one hand, prompts a dangerous journey, on the other hand, gives a chance for development. At the same time, there are charms from the older women of the family in the fairy tales – this is a doll from the mother in "Vasilina the Beautiful" and "Maryka and the Witch Woman", these are gifts from the aunt in the fairy tale "Baba Yaga", this is advice from the godmother in the fairy tales "Cinderella" and "Donkey Skin". This is the first lesson the heroine receives, when she independently turns to the older women of the family for help, who teach how to behave in difficult situations and suggest the direction of development, because as T. Zinkevich-Evstigneeva points out, "it is impossible to rule one's destiny without revealing one's own will."

The second important stage is the "search for allies", that is, interaction with others, with the help of which the heroine learns a number of skills for salvation and survival. The main psychological meaning concerns the fact that you need to talk to yourself and others in the language of

acceptance, not condemnation. That is, an important message: a young woman will not get anything if she is not able to do it for others: on an intrapsychic level, it is the ability to use masculine power while maintaining feminine care; on the extrapsychic level, what is important is not separation from others "either-or", but cooperation "both to you and to me".

The third important stage is a "test", during which you have to pass the challenges of hard work (tales "The Old Hare", "Maryka and the Witch Woman", "Ms. Metelitsa", "Baba Yaga"), ugly appearance and loneliness (tales "Cinderella", "Reed Hat", "Donkeyskin"). From a psychological point of view, this is the ability to reincarnate, adapt, adapt; it's an important life lesson that today you can be a successful princess and tomorrow an exile in a donkey skin or a reed hat, but you still have to work and survive without losing hope for better times.

Conclusions of the research. The analysis of psychological literature showed that at the symbolic archetypal level, initiation can be interpreted as experiencing an age crisis when a person grows up. Tales related to initiation have a male and female plot, but they are related by the main task – a challenge to fate, a struggle for survival, where the hero or heroine undergoes a difficult test, and as a result acquires new behavioral patterns to overcome stressful situations. In our opinion, several psychological stages can be deduced from the fairy tales about the initiation of the main character: the first one is "getting out of the comfort zone", which gives a chance for development; the second is the "search for allies" who help the heroine learn survival skills in difficult conditions; the third is a "trial" in which you have to pass the challenges of fate. Psychotherapeutic methods of using archetypal images of the witch in fairy tale therapy need further development.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із

важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасній культурі різних

народів світу існують жіночі образи, які мають схожість як у назві, так і у своїх психологічних характеристиках: відьми Чорна Анніс та Зеленозуба Дженні (Англія), чарівниця Беффана (Італія), фрау Холле (Німеччина), Дика баба (Гуцульщина), баба Яга (Росія), Золота Баба (Алтай), баба Рога (Хорватія), баба Зима (Боснія), баба Руга (Чорногорія), баба Пехтра (Австрія, Баварія), баба Єдза (Польща), Єжи Баба (Чехія), жінка-вовчиця (Мексика). Основними функціями цих персонажів є оберіг домашнього вогнища та опіка над дітьми, адже саме вони нечемних дітей викрадають, а чемних нагороджують.

В українській культурі жіночі образи відьми, мавки, чарівниці широко використовуються письменниками та поетами: у творах М. Вовчок “Чари” та “Чортова пригода”; етнографічному збірнику І. Франка “Гуцульські примівки”; поемі Т. Шевченка “Відьма”; драмі В. Винниченка “Чорна пантера та білий ведмідь”; романі М. Булгакова “Майстер та Маргарита”; драмі-феєрії Л. Українки “Лісова пісня”; баладі Л. Боровиковського “Чарівниця”; повістях – М. Гоголя “Ніч перед Різдвом”, Г. Квітки-Основ’яненка “Конотопська відьма”, О. Кобилянської “В неділю рано зілля копала”; оповіданнях – Г. Данилевського “Біс на вечорниці”, М. Коцюбинського “Відьма”, Х. Купрієнка “Недобрий віщун”, І. Нечуй-Левицького “Чортяча спокуса”, О. Стороженка “Жонатий чорт” та “Закоханий чорт”, Г. Хоткевича “Дияволиця”. Постає питання щодо живучості образів в історії людства, що про них із покоління в покоління переповідають міфи, легенди, казки, ними лякають дітей, і до них же звертаються про допомогу у скрутні часи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Сучасна наукова спільнота досліджує міфологічні витoki архетипічного образу відьми та наводить

їх: або ж від різноманітних язичницьких богинь смерті та володарок потойбічного світу – праслов’янська Мара, скандинавська Гель, індійська Калі, давньогрецька Геката, що символізують зміни природного циклу й єдність життя та смерті; або ж від дружин основних богів, які є покровительками шлюбу, домашнього вогнища та жіночих ремесел: скандинавська Фрігг – дружина Одина, давньогрецька Гера – дружина Зевса, праслов’янська Макош – дружина Велеса (Дж. Болен, Дж. Кемпбелл, У. Лобач, Г. Грицкова, Ю. Степанов). Психоаналітики вивчають прояв Архетипів Великої Матері та Дикої Жінки при сприйнятті цих персонажів у психіці людини (С.Бикхойзер-Оэри, К. Естес, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, Є. Уланова, Б.Уланов), взаємодію архетипічних образів матері та доньки (Керенї К. Єлевсін), трансформацію героїв (Дж. Кемпбелл), психологічні аспекти української етнокультурної моделі (В. Куєвда), прояв архетипу відьми в українській літературі (В. Кметь).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проведений аналіз наукових публікацій та досліджень щодо архетипічного образу відьми у жіночих ініціативних сюжетах казкотерапії дозволив визначити, що поряд із значною теоретичною розробленістю зазначеної проблеми, існує певний дефіцит наукової інформації щодо впливу даних архетипів на поведінку особистості, розробці психотерапевтичних методів із використанням вищезазначених персонажів, які б допомогли навчити використовувати дику силу внутрішньої жінки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення наукових уявлень щодо впливу архетипічних образів відьми на поведінку людини та використання їх у жіночих ініціативних сюжетах казкотерапії.

Виклад основного матеріалу

дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Етимологічний словник української мови за редакцією О. Мельничука пояснює слово “відьма” від праслов’янського *vědati* – відати, знати [1, с. 396]; у етимологічному словнику М. Фасмера слово “знахар” походить від слов’янського “знаха”, що спочатку вживалося у значенні “як той, що знає”, а потім вже тлумачилося як “знатник” – чаклун [2], тобто в основі своїй ці слова не мали негативного змісту, а навпаки, сприймалися позитивно та називали знаючу людину. Існує ще одна цікава версія про походження слова “відьма” від старослов’янського “відьма” як словосполучення від “вѣдати” – знати, відати та “ма” – матір, тобто “матір, яка має знання” [4]. В Академічному тлумачному словнику української мови за редакцією І. Білодіда [5] термін “відьма” трактується як “жінка, яка, знаючись із нечистою силою, завдає людям шкоди»; “ворожка” – це жінка, яка вгадує майбутнє, пророкує; “знахарка” – “це людина, яка лікує різними немедичними засобами. Кембріджський тлумачний словник [7] чарівницю – “*charmer*” – трактує як людину, яка використовує чарівність, щоб впливати на інших людей у своїх цілях; чародійку, чаклунку (“*sorceress*”) трактує як “жінку, яка володіє магічними здібностями і використовує їх, щоб нашкодити іншим людям”, каргу (“*hag*”) як потворну стару жінку, особливо неприємну або жорстоку, а відьму (“*witch*”) як жінку, яка володіє магічними здібностями та використовує їх, щоб нашкодити або допомогти іншим людям, тобто функції відьми, на відміну від чаклунки та карги, не лише у завданні збитків, а й у допомозі іншим. Окремо потрібно зазначити етимологію такого персонажу фольклору як українська та російська “Баба Яга”, де в основі лежать слова з коренем “яз”, “ез” негативного відтінку: сербське “*језа*” – жах; болгарське “*енза*” – рана, хвороба;

російське “язва” – виразка; польське “*jędza*” – відьма. Отже, лексичне значення слова “відьма” концептуально відображає прямо протилежні тенденції при сприйнятті цього образу людською свідомістю. Отже, одного боку – це знаюча жінка, яка допомагає; чарівниця, що приваблює; знахарка, що лікує; провидиця, що передбачає майбутнє; з іншого – це зла чаклунка, яка може наврочити; ворожка, яка обманує; стара карга, яка шкодить та викликає біди.

Юнг К. вводить поняття архетипу – універсального утворення у психіці людини, які дають можливість безперервного переходу життєвого досвіду від одного покоління до іншого незримим енергетичним каналом, які символічно проявляються у казках, міфах, легендах. Відповідно до юнгівської психології архетип Великої Матері має творчо-руйнівну функцію, тобто амбівалентність, де з одного боку – це творчість, родючість, опіка над дітьми та родиною, з іншого – нестримна сила, агресія, руйнівна лють. К. Естес у своїй праці “Та, що біжить із вовками” аналізує Архетип Дикої Жінки, який вона трактує як інстинктивну силу з даром передбачування та таємними знаннями.

З психологічної точки зору архетип відьми, як зворотної сторони архетипу Великої Матері, як зазначають Анн і Баррі Уланови, “дає нам дозвіл відчувати лють та заздрощі, вчить приймати своє бажання отримувати перемогу над іншими та насолоджуватись тріумфом” [6, с.1]. “Лють відьми” – це неординарна, дика сила, яка може бути як руйнівною, так і творчою, яка дає можливість вижити в ситуаціях небезпеки та боротьби. Проте вищезазначені дослідники підкреслюють, що “комплекс чаклунки” дає можливість зіштовхнутися з тією стороною дикої жінки всередині нас, яка здатна використовувати ресурс “підсвідомої холодності”, коли це необхідно. З одного боку вона може проявлятися у сексуальній фригідності,

нездатності взаємодіяти з дітьми, несприйнятті та презирстві до тих, хто має іншу думку; з іншого – в ситуаціях кризи та боротьби за виживання ця дозована холодність охороняє психіку та дає можливість зберегти внутрішні сил, щоб прийняти життєвий виклик та подолати перепони долі. Мудрість відьми якраз і є у тому, щоб сприймати життя реально, з усіма його несподіванками та негараздами, навчитися взаємодіяти у цьому світі.

У фольклорі архетип Великої Матері проявляється у казках про ініціацію героїні в образі мачухи або відьми. У багатьох казках у головної героїні відсутня рідна матір: за неї або не згадується, або вона помирає, – проте часто присутня мачуха, при цьому її зображують як злу відьму та чаклунку. Так, у німецькій казці “Пані Метелиця” в інтерпретації братів Грімм мачуха хоче зжити зі світу дівчину і відправляє її на загибель до колодязя, де головна героїня знаходить роботу у відьми; у французькій казці Шарля Перро “Попелюшка” мачуха змушує дівчину виконувати найважчі завдання та спати у попелі; в українській народній казці “Дідова дочка та бабина дочка” – відправляє пасербицю працювати наймичкою до відьми, де вона виконує усю брудну роботу; у російській казці “Василина Прекрасна” зі збірки О. Афанасьєва мачуха посилає дівчину до лісу на загибель до баби Яги; у словацькій народній казці “Дванадцять місяців” – змушує виконувати нездійснені бажання (посеред зими з лісу принести фіалки, суниці, червоні яблука). Як бачимо, головна героїня проходить через випробування важкою роботою, що, на думку В. Балущки, є свідченням дівочих ініціаційних ритуалів – навчання жіночої роботи: варіння їжі, прядіння, прибирання. При цьому мачуха хоче знищити пасербицю, щоб вона не затьмарювала красою та добротою її дочок, але, на диво, дівчина виживає, а у програші залишаються якраз ті діти, яких

вона захищає. Це символічно зображує важливість для жінки вчасно відпустити свою дитину, тобто перестати бути опікуючою “всепробачаючою мамою” і стати в якійсь певний момент “караючою мачухою”, щоб навчити дитину виживати в суворих умовах життя. Саме мачуха посилає дитину на загрозливий випробування, які дають можливість дитині подорослішати та відчувати свою силу, тобто пройти обряд ініціації. Так, відьма Лоухі з відомого фінського епосу “Калевала” – рідкозуба стара, яку часто порівнюють зі Сніговою Королевою, спочатку підтримує головного героя: “Розкажи свої нещастя та долю свою повідай”, навіть видає за нього свою доньку заміж. Проте, коли герой не вберіг доньку і вона загинула, відьма намагається йому помститися та бореться з ним.

Функції підтримки героя чи героїні виконує і російська Баба Яга: вона впізнає його за запахом, з’ясовує його потреби, “кормить та поїть”, топить баньку та дає йому завдання, які потрібно виконати. На думку В. Проппа, це відлуння старовинного обряду ініціації героя, тобто символічної смерті через “піч Баби Яги”, коли герої відроджуються у новій якості. Як вказує Т.Зінкевич-Естигнеєва, вона вчить дівчину “здатності правити своєю долею”, тобто технологіям впливу на власне життя та корекції негативних подій [3].

Символічним є і вигнання дитини до лісу, що в переносному значенні вказує на доросле життя, сповнене небезпек. Це своєрідна соціальна ізоляція, коли героїня має навчитись самостійно приймати рішення. Недарма у деяких казках саме батько, а не мачуха, веде дівчину до лісу, як у казці “Дідова дочка та бабина дочка”, або ж виганяє дитину з дому, як у англійській народній казці “Очеретяна шапка”. Нерідко постать батька, на відміну від матері, фігурує у дівочих ініціаційних казках, що є проявом “комплексу Електри”, поняття якого ввів К. Юнг, та свідчить про підсвідомий емоційно-сексуальний потяг дівчинки до

батька, ворожі відчуття до матері. Постає батька виступає як перший представник чоловічої статі, стосунки з яким накладають свій відбиток на її подальше статеве життя. Це символічно пояснюється у казках: у французькій народній казці в обробці Шарля Перро “Віслюкова шкура” король хотів одружитися на своїй пасербиці та змушує її втекти з дому; у казці в інтерпретації Марі Лепренс де Бомон “Красуня та Чудовисько” вчинок батька, який зірвав квітку в чужому саду, спонукав дівчину пожертвувати собою та вийти заміж за Чудовисько; у англійській народній казці “Очеретяна шапка” ображений батько виганяє доньку з дому, оскільки вважає її любов до нього недостатньою. Тобто казки показують, що симбіотичні стосунки та деспотична любов батьків до дітей свідчать про підсвідоме прагнення “володіння”, контролю та домінування, саме тому для подальшого розвитку дівчини їй потрібна вищезазначена соціальна ізоляція, зокрема від батька, щоб вона могла побудувати в майбутньому свої стосунки з чоловіком.

Архетип є цілісним утворенням, а комплекс – це лише його частина, яка констелується навколо архетипічного ядра. Як зазначає Мюррей Стайн, комплекси потрібно ховати, бо заважають людині розвиватися, а архетипи – воскресати. У казках показані всі труднощі, з якими зіштовхується відьма, тобто всі її темні сторони: заздрість до молодості та краси доньки у казці “Білосніжка”; сприйняття однієї дитини та нелюбов до іншої у казці “Бабина донька та дідова донька”; ревності до чоловіка, коли жінка, що помирала, взяла з чоловіка обіцянку женитися лише тоді, коли знайде крашу за неї – у казці “Віслюкова шкіра”; деспотизм до близьких, що приводить до їхньої зради та, як наслідок, до самотності відьми – у казці “Баба Яга”. Все це темні сторони “комплексу чаклунки”.

Відьма є уособлення жіночої сили та сексуальності, проте як розповідають

казки, одним із важких життєвих труднощів архетипу відьми є стосунки з протилежною статтю. З одного боку, вони їм допомагають, іншого – конкурують та прагнуть домінувати. Так, у казці “Мар’я Моріївна” зі збірки О. Афанасьєва все було добре, доки царевич не ослухався дружини і не відпустив Кошія. І тоді йому довелося вже самостійно рятувати жінку, яку злодій викрав, тобто продемонструвати свою силу та мужність, подорослішати. Те ж саме можна спостерігати у російській казці “Царівна жабка”, де головна героїня, яка здатна перевтілюватися, допомагає головному герою доти, доки він не спалив її жаб’ячу шкірку, що символічно трактується як внутрішню сутність. І тоді вона карає головного героя, який має пройти важкі випробування, щоб повернути собі дружину та довести, що він гідний бути разом з нею. Це символічна чоловіча ініціація – боротьба за свою любов, за свій вибір. Часто відьма виступає у ролі “фатальної жінки” як у польській казці “Цвіт папороті” – загадкова, внутрішньо вільна, твердо впевнена у своїх силах, вона дає чоловікові свободу і вимагає собі того ж самого, проте не всі чоловіки здатні витримати такі стосунки. Отже, сила та знання відьми у стосунках із чоловіками відіграють як позитивну, оскільки спонукають на звернення, так і негативну роль – конкурують та пригноблюють їхню самостійність.

Ще одним негативним проявом комплексу чаклунки є заздрість до молодості та краси молоді дівчини, часто у казках якою є пасербиця, що яскраво описано у казці “Білосніжка”, де відьма-мачуха постійно себе порівнює з нею. Саме розквітла краса дівчини викликає у неї лютю, оскільки нагадує про швидкоплинність власного життя. Це досить часто можна спостерігати у психологічному консультуванні, коли за допомогою звертаються дорослі жінки, які очікують від власної матері радості за їхні успіхи, а отримують приниження

своїх досягнень. І тоді за допомогою казкотерапії через символічні образи приходить усвідомлення вчинків матері, де є заздрість до успіхів доньки, а її дорослішання нагадує їм про власну старість та втрату влади над дитиною. Потрібно зазначити, що у прагненні до влади над близькими немає нічого спільного з любов'ю, це бажання тримати все під своїм контролем з часом приводить або до бунту дітей, який відьма сприймає як зраду, або до знищення їхньої здатності до самостійності у прийнятті рішень і, як наслідок, до невміння переборювати труднощі.

Негативним проявом є і емоційне відчуження одних дітей, а беззаперечне прийняття інших, що чітко прослідковується у казці “Дідова донька та бабина донька”. З психологічної точки зору витоками цього можуть бути: прояв так званого “комплексу Електри”, коли мама більше любить сина, ніж доньку; прояв ревності – коли духовна близькість та зовнішня подібність дівчини до батька викликає у матері неприйняття; прояв психологічної несумісності матері та доньки, що часто відбувається тоді, коли вони схожі за рисами характеру. Проте, і це добре видно з казок, що ми розглядали вище, саме “включивши” мачуху, можна навчити дитину переборювати труднощі. Так, дідова донька успішно проходить ініціацію, а бабина улюблениця, яка звикла до ледарства, не може впоратися з життєвими викликами.

Розглянемо архетипічні ініціаційні сюжети вікової кризи, тобто де основним завданням є перехід на інші вікові моделі поведінки, дорослішання. Жіночі ініціаційні казки в більшості випадків пов'язані або з виживанням та навчанням у відьми, баби Яги, чаклунки (українська казка “Марійка та баба-відьма”, англійська – “Стара карга”, російські казки – “Баба Яга” та “Василина Прекрасна”, німецькі – “Пані метелиця” та “Фрау Труда”), або з виживанням у важких змінених обставинах, злиднях

(французькі казки – “Віслюкова шкура” та “Попелюшка” Ш. Перро, англійська – “Очеретяна шапка”, німецька – “Білосніжка” братів Грімм).

На нашу думку, можна виокремити декілька етапів із казок про ініціацію головної героїні. Перший – це “*вихід із зони комфорту*”, де з героїнею щось трапляється, її життя змінюється, при цьому цей вихід, з одного боку, спонукає до небезпечної мандрівки, з іншого боку, дає шанс для розвитку. Так, як в українській казці “Марійка та баба-відьма” та у російській “Баба Яга”, у французьких “Попелюшка” та “Віслюкова шкура”, німецьких “Пані Метелиця” та “Білосніжка” – це смерть матері дівчини та поява мачухи, яка виступає у ролі недоброчливого персонажу, що хоче знищити героїню; у англійській казці “Очеретяна шапка” – це вигнання рідним батьком, який не вірить у любов доньки. Тобто ці події вчать сприймати світ та людей у ньому у всій його непередбачуваності та несправедливості. При цьому у казках є обереги від старших жінок своєї родини – це лялька від матінки у “Василині Прекрасній” та “Марійка та баба-відьма”, це подарунки від рідної тітки у казці “Баба Яга”, це поради від хрещеної матері у казках “Попелюшка” та “Віслюкова шкура”. Це перший урок, який отримує героїня, коли вона самостійно звертається про допомогу до старших жінок роду, які вчать способу поведінки у скрутних ситуаціях та підказують напрямок розвитку, бо як вказує Т. Зінкевич-Евстигнеева, “правити своєю долею без виявлення власної волі неможливо” [3, с.4].

У той же час у казках є важливе попередження про негативну сторону самостійності, впертість та нездатність прислухатися до порад старших. Так, у казці “Фрау Труда” братів Грімм розповідається про дівчинку: “Була вона вперта і надто цікава. Бувало, батько з матір'ю їй щось скажуть, а вона їх не послухається, – ну, як тут лихо не станеться?” Вона пробирається у

будиночок відьми, не звертає уваги на попереджуючі знаки та наївно відповідає на відьмині питання, що свідчить про її інфантильність, адже вона не повірила батькам, не довірилась знанням, не змогла протистояти відьмі, а навпаки впала у залежну поведінку та виконала всі накази відьми, яка її знищила.

Другий важливий етап – це “пошук союзників”, тобто взаємодія з іншими, за допомогою котрих героїня освоює ряд навичок для спасіння та виживання. Так, у англійській казці “Стара карга” розказується про декількох дівчат, які одна за одною ставали служницями відьми, знаходили у неї золото та тікали з ним, при цьому зустрічаючи на своєму шляху корову, яку потрібно було подоїти, бо вим’я було повне молока; старого коня з пораненою спиною та брудними копитами, якого потрібно помити; дерево, яке низько схилилося до землі, плоди якого потрібно збирати. Дві перші дівчини не допомогли, і відьма їх нагнала. А третя прийняла зовсім інше рішення, подоїла корову, помила коня і збрала персики, тобто виконала прохання, а за це вони допомогли їй заховатися від карги. Як вказують Анн і Баррі Уланов, з психоаналітичної точки зору корова асоціюється з первинним аспектом фемінності – материнським інстинктом, зі здатністю жінки піклуватися за дітей; стара шкапа символічно пояснює ставлення до життя та смерті та прийняття їх на психологічному рівні; персикове дерево як символ жіночої сексуальності, де плоди символізують сексуальну зрілість та здатність насолоджуватися [6]. Тобто основний урок цієї казки – молода жінка нічого не отримає, якщо вона не здатна зробити це для інших: на інтрапсихічному рівні – це здатність користуватися маскуліною силою та зберігати при цьому фемінну турботливість; на екстрапсихічному рівні – важливим є не сепарація з іншими “або-або”, а кооперація “і тобі, і мені”.

Постає питання про необхідні способи взаємодії з оточуючими для

спонукання їх прийти тобі на допомогу. В російській казці “Баба Яга” чітко дається відповідь на це питання – героїня піклується про помічників відьми: віддає хустинку працівниці, пригощає kota м’ясом, кормить хлібом псів, змащує ворота маслом та підв’язує гілки берізиці. Як зазначає Т. Зінкевич-Евстигнеєва, працівниці, яка топить баньку, символізує принцип чистоти внутрішнього світу (тримати душу в чистоті); кіт, який пряде – усвідомлення власних потреб та навички моделювання подій (ткати нитку долі); собаки, які гавкають на героїню – здатність регулювати власні страхи, тривоги, сумніви (накормити страхи); ворота, які відкривають шлях – це оцінка ризиків та здатність стратегічного планування (щоб все йшло як по маслу); берізка, яка гілками закриває очі – це вміння протистояти жіночим ілюзіям (підв’язати гілки, щоб відкрити очі) [3]. Наприкінці казки, коли Баба Яга запиує, чому ж її помічники перейшли на сторону дівчинки, кіт відповідає: “Багато років тобі служу, а ти навіть кісточкою не пригостила. А дівчинка м’ясо дала”. Тобто основний психологічний зміст стосується того, що як із собою, так і з іншими потрібно розмовляти мовою прийняття, а не осуду.

Подібна казка є і у українського народу – “Марійка та Баба-відьма”, де дівчинка також переманює помічників на свій бік: дарує хусточку наймиці, коту дає смачний пиріг, песику – хліб, браму змащує маслом, а берізиці приносить «коновку води, аби підлити коріння”. При цьому є важливий меседж казки як переборювати страх – “чия відвага, того й перемога”, проте дії дівчинки щодо переманювання помічників відрізняються в українській та російських казках. Так, на нашу думку, якщо у російській казці вона годує м’ясом, що на символічному рівні свідчить про хижацькі наміри кочівників, то в українській культурі, яка споконвіку була культурою землеробів,

згадується лише хліб та пиріг. Так само відрізняється і турбота про берізку, яка символізує стосунки з протилежною статтю: у росіян підв'язують гілки, які б'ють по очах, тобто відкривають очі на жіночі ілюзії щодо протилежної статі, а в українців – поливають коріння водою, яка є першочерговою для виживання, тобто турбуються, підживлюють, підтримують.

Третій важливий етап – це “*випробування*”, при якому потрібно пройти виклики важкою роботою (казки “Стара карга”, “Марійка та баба-відьма”, “Пані Метелиця”, “Баба Яга”), негарним зовнішнім виглядом та самотністю (казки “Попелюшка”, “Очеретяна шапка”, “Вісляча шкура”). З психологічної точки зору, це здатність перевтілюватися, пристосовуватися, адаптуватися; важливий життєвий урок, що сьогодні ти можеш бути успішною принцесою, а завтра – вигнанцем у віслиювій шкурі чи очеретяній шапці, проте все рівно потрібно працювати та виживати, не втрачаючи надії на кращі часи. Так, у російській казці “Василіса Прекрасна” Баба Яга дає героїні завдання “двір вичистити, хатинку вимести, обід зварити, білизну приготувати, почистити пшеницю від чорноти, мак відчистити від землі”, тобто вона перевіряє чи готова дівчина вистояти у скрутні часи. А потім вже відповідає на її запитання: “Питай, лише не всяке питання до добра веде, багато будеш знати, скоро зістаришся”. І тут же вчить героїню: “Добре, що ти питаєш лише про те, що бачила за двором, а не в дворі! Я не люблю, щоб у мене сміття з двору виносили і дуже цікавих з'їдаю”. Тобто Баба Яга виступає в ролі Дикої Матері, яка може навчити наводити лад у своїй душі, переборювати життєві труднощі та взаємодіяти з оточуючими.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у

Список літератури:

1. Етимологічний словник української мови: В 7 т.// Ред. кол.: О. С.

даному напрямку. У підсумку зазначимо, що аналіз фольклорного матеріалу показує двоякість образу відьми: це і сильна жінка – партнерка чоловікові, яка допомагає йому знаннями і спонукає його до самостійного вирішення проблем; і мудра мати, яка захищає дітей, опікується ними і вимогливо привчає їх до роботи. І в той же час відьма може бути і емоційно холодною матір'ю, яка своїм неприйняттям травмує дітей, і фатальною жінкою, яка знищує слабшого за себе героя. Також виявлено, що психоаналітична інтерпретація вказує на прояв Архетипів Великої Матері та Дикої Жінки при сприйнятті цих персонажів психікою людини, що можливо використовувати у психотерапевтичній роботі.

Аналіз психологічної літератури показав, що на символічному архетипічному рівні можна трактувати ініціацію як переживання вікової кризи, коли людина дорослішає. Казки, які пов'язані з ініціацією, бувають із чоловічим та жіночим сюжетом, проте їх споріднює основне завдання – це виклик долі, боротьба за виживання, де герой чи героїня проходять важке випробування, і як наслідок, набувають нові поведінкові паттерни подолання стресових ситуацій. На нашу думку, можна виокремити декілька психологічних етапів із казок про ініціацію головної героїні: перший – це “вихід із зони комфорту”, який дає шанс для розвитку; другий – це “пошук союзників”, які допомагають героїні засвоїти навички виживання у важких умовах; третій – це “випробування”, при якому потрібно пройти виклики долі. Подальшого розроблення потребують психотерапевтичні методи використання архетипічних образів відьми у казкотерапії.

Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка. – 2012. – Т.6. – С. 568